

Tore Pryser, *1814 i Oppland: bønder, øvrighet og soldater* (Oslo: Pax Forlag, 2013). 253 pp.

I myldret av nye bokutgivelser som er knyttet til tiden før, omkring og etter 1814, er Tore Pryser's bok en av de nyttigste og mest interessante. Den er i tillegg en vakker bok, med tiltalende layout og gode illustrasjoner, interessante tabeller, gode oversikter over kilder og litteratur og registre. Gode rammetekster, som dels er skrevet av forfatteren selv og dels andre fagfeller, utdyper teksten på en framifrå måte. Boka er ikke et enmannsforetak, men er resultatet av et prosjekt med mange gode hjelpere – styrt av Opplandsarkivets fagråd og sekretariat.

Pryser er professor i historie ved Høgskolen i Lillehammer og har utgitt ei bok som appellerer til en bred leserkrets. Boka har en vinkling av stoffet som gir ny innsikt i hva som skjedde i Oppland (Christians amt) i perioden omkring det store "skjebneåret". Det skyldes at Pryser har valgt å se begivenhetene nedenfra, og det betyr at han legger vekt på hva "vanlige folk" i amtet har oppfattet av det som skjedde i 1814, og spesielt hvordan de reagerte på det som foregikk på Riksforsamlingen på Eidsvoll. Et sentralt spørsmål er: Hvilken betydning hadde det for allmuen (gårdbrukere, husmenn og tjenestefolk) at Norge fikk et konstitusjonelt styresett med basis i Grunnloven? Pryser's arbeidshypotese var at folk flest i samtiden stilte seg likegyldig med hensyn til Grunnlovens betydning for dem. Poteten slo igjennom for alvor i tiårene fra 1812 og framover og hadde mer å si for allmuen enn Grunnloven og konstitusjonell styreform (s. 8).

Boka er inndelt i tre bolker. Del I, Kriseår, beskriver begivenhetene som førte fram til Riksforsamlingen kom sammen på Eidsvoll 10. april 1814, og skildrer blant annet de elendige levekårene og opptøyene som fulgte etter uår og knappe matforsyninger. Myndig og innsiktsfullt trekker Pryser opp hovedlinjene i amtets sosialhistorie, økonomiske forhold og

administrasjon. Han presenterer leseren for hendelser som på slående vis illustrerer generelle utviklingstrekk i regionen og lar oss også bli kjent med personer som stod midt oppe i begivenhetene.

Del II, Grunnlovsåret, som utgjør mer enn halvparten av boka, gir plass til prins Christian Frederiks reise i Oppland i februar 1814. Da var han på vei fra Eidsvoll Verk til Trondheim for å samle støtte fra befolkningen til kamp mot Kieltraktaten. Underveis bodde prinsen hos embetsmenn i amtet, men han besøkte også storbøndene Anders Lysgaard på Svennes i Biri og Paul Paulsen Tofte på Dovre – noe som viser den høye sosiale status en velstående og kulturinteressert bonde kunne nå i Norge på den tiden. Videre kan vi lese om de nesten 300 opplendingene som i februar 1814 hadde underskrevet lojalitetsadresser til prinsen på vegne av sine menigheter (17 prestegjeld). Disse underskriverne hadde i sin tur valgt 37 representanter (valgmenn) som så skulle møte på gjestgivergården Hunn i Vardal for å velge amtets tre sivile representanter til Riksforsamlingen på Eidsvoll. Men disse tre var ikke de eneste med tilknytning til Christians amt som møtte på Riksforsamlingen. I tillegg ble det valgt eidsvollsmenn fra hæren og flåten, og tre av dem kom fra Oppland. Det var altså mange fra amtet som var involvert i selvstendighetsprosessen, og i tillegg kom opplendinger som utarbeidet egne forslag til Riksforsamlingen og de som kjempet som soldater i krigen sommeren 1814.

Pryser har nedlagt et solid arbeid med å kartlegge sosial bakgrunn for de 290 adresseunderskriverne fra Oppland, og han har laget minibiografier over disse personene. Biografiene har med ulik omfang og inneholder ulike typer informasjon. Noen av opplysningene er standardiserte: fødsels- og dødsår, yrke, husdyrhold, antall tjenestefolk og husmenn, betalt bidrag til opprettelse av Universitet i Christiania i 1812 og utlignet sølvskatt i 1816. Det framgår at 193 (67 %) av adresseunderskriver-

ne var bønder. 49 (17 %) kan regnes som embetsmenn (prester, jurister og offiserer). Lensmenn og klokkere/lærere utgjorde 22 (8 %). Dette viser at bøndene hadde stor innflytelse på hvem som kunne bli valgmenn i amtet.

Blant de fremste bøndene i Gudbrandsdalen var den tidligere nevnte Paul Paulsen Tofte. Han hadde giftet seg til stor rikdom i 1808. Da det ble holdt frivillig skifte etter hans svigerforeldre i 1809, nådde verdiene opp i 20 000 riksdaler. Men også andre av adresseunderskriverne var velstående. Det går fram av sølvskatten som ble utlignet etter formue i 1816. 19 av de 228 som var registrert som betalere, måtte ut med 100 spesidaler eller mer i sølvskatt. Av dem var 16 bønder. Høyest lå svogeren til ovennevnte Paul, storbonden Tord Bjølstad fra Heidal, med 226 spesidaler. Embetsmennene dominerte på ingen måte blant de høystbetalende. Blant de 19 var det bare to sorenskrivere og én prest, og de var ilignet en sølvskatt på omkring 100 spesidaler. De husmennene som ble skattelagt betalte vanligvis mellom 1 og 4 spesidaler. Pryser konkluderer følgende med at det ville være svært misvisende å kalle de bøndene som underskrev adressene til Christian Frederik for underklasse (s. 103).

Blant de 37 utvalgte valgmennene hadde bøndene fortsatt flertall: 19 var gårdbrukere (derav var 2 også lensmenn og 1 forlikskommisær), 15 var embetsmenn og 3 lensmenn. I forhold til antallet underskrivere på adressene fra prestegjeldene var embetsmennene denne gangen langt bedre representert. De tre sivile representantene som ble valgt fra Oppland som medlemmer av Riksforsamlingen på Eidsvoll var sogneprest Hans Jacob Stabell, sorenskriver Lauritz Weidemann og storbonden Anders Lysgaard (tidligere lensmann). Alle tre var selvstendighetsmenn og representerte bygdefolkets og de ledende bondeslektenes holdninger til det fridomsverket som Christian Frederik hadde tatt initiativet til.

I denne bolken omtaler Pryser Bergensrepresentantenes reise over Filefjell og beskri-

ver innkvarteringen på Eidsvoll. Han skildrer dessuten den aktiviteten som de tre sivile representantene fra Oppland utøvde under Riksforsamlingen, men kommer også inn på en av de militære representantene fra amtet, sersjant Paul Harildstad, som blant annet ønsket å redusere embetsmennenes lønn og pensjoner for at "Jorddyrkerne ikke skal Blive Slaver under de Høiere Classer". Dette var et forslag som var altfor radikalt i 1814. Pryser beskriver også den aktiviteten som andre opplendinger enn eidsvollmennene utviste våren 1814, blant annet hvilke grunnlovsforslag som forelå fra enkeltpersoner i Oppland. Disse forslagene hadde variert innhold, fra krav om opprettholdelse av eneveldet til et ønske om at embetsmenn ikke skulle ha stemmerett med mindre de eide et gårdsbruk.

Skipskaptein Hans T. Kraabøls dagboknotater får plass for å gjengi noe av stemningen lokalt i 1814. Han stammet fra en gård i Gausdal og oppholdt seg der gjennom hele året. Grunnloven omtales ikke i Kraabøls dagbøker. Han var mer opptatt av Norges selvstendighet, kongen, krigen og offiserene som svikket. Krigene i 1808–1809 og sommeren 1814 får bred plass, og vi får innsikt i hva dette kostet befolkningen i Oppland, både for dem som kjempet mot sykdom, matmangel, frost og svensker og for dem som var hjemme og slet med sitt og håpet å få soldatene velberget hjem.

Del III, nye vanskelige år, tar for seg noen av langtidsvirkningene av vedtakene i 1814 og på stortingsmøtene etterpå. Husmennene hadde ikke oppnådd stemmerett i 1814, og de ønsket å få omgjort sine plasser til selveierbruk, slik at de kunne oppnå politiske retter. Til tross for kraftige aksjoner nådde de ikke fram med sine krav. Først ved partivesenets gjennombrudd og begynnende parlamentarisme i 1884 nærmet Norge seg demokratiske rettigheter for alle, med allmenn stemmerett for menn i 1898 og for kvinner i 1913.

I de første årene etter 1814 var Opplandsrepresentantene på Stortinget mest engasjert i

pengevesenet, beskatning og økonomiske saker. Bøndene maktet verken å få gjennomslag for sin motstand mot sølvskatten i 1816 eller mot økte lønninger for embetsmennene. Embetsmennene på Stortinget fikk i en årrekke truet igjennom sine ønsker og avviste bøndenes krav. Bøndenes provoserende forslag fra august 1815 om å utelukke embetsmennene fra Stortinget på grunn av deres avhengighet til regjeringen fikk selvsagt ikke flertall. Det fikk likevel støtte fra 26 stortingsmenn. De fleste var bønder, men også fem embetsmenn gav sin tilslutning til forslaget. Bondeprotester og uro førte ikke fram i kampen mot embetsmennene. I tiden før 1842 utvandret mange haugianere til Amerika på grunn av religiøs misnøye, og fra 1851 av dro mange thranittere samme vei på grunn av misnøye med den politikken som ble ført. Senere dro andre som ikke hadde greid å skaffe seg et tilfredsstillende levebrød. Trykket fra den økte befolkningen ble lettere, og Norge slapp politisk uro og ustabilitet. Slik ble også Grunnloven trygget.

Hvordan konkluderer Pryser til slutt på spørsmålene om folk flest i samtiden var likegyldige til Riksforsamlingen og betydningen av Grunnloven, og at mange ikke forstod hva den egentlig innebar? Han har tydeligvis moderert sine tidligere synspunkter, og skriver: "Bare delvis er svaret på dette bekreftende" (s. 220). Dagboksmateriale og brev viser nemlig at bøndene var opptatt av det som skjedde, og at de ønsket å gjennomføre økonomiske reformer til fordel for seg selv. Kamplysten mot svenskene var det ikke noe å si på. Den hadde holdt seg oppe etter de mange krigene mot naboene i øst i løpet av de siste 250 år. Folk flest hadde nok ikke vært så opptatt av selvstendighet før Christian Frederiks opprørsfane ble heist i januar 1814, men etter den tid sluttet de opp om tanken. Alle seks eidsvollsmennene fra Oppland var selvstendighetsmenn.

Bøndenes kamp mot embetsmennene førte ikke fram på lenge. I den nye staten hadde embetsmennenes stilling blitt styrket, og bøndene

ne fikk merke at den nye staten kostet i form av sterk beskatning. Mange irriterte seg også over religiøs ufrihet og næringsprivilegier, som først ble fjernet omkring 1860-årene. På den tid begynte bøndene også for alvor å velge sine egne til ordførere, enda de hadde hatt denne muligheten siden formannskapslovene av 1837. Noen få av dem hadde til og med gitt klart uttrykk for politisk opposisjon både i 1814 og i de etterfølgende tiår, men historikerne har vist liten interesse for dem.

Da Norge i 1814 gikk inn i en union med Sverige, og skjedde det et politisk systemskifte. Landet opplevde et brudd i sin politiske historie, en overgang fra enevelde til konstitusjonelt kongedømme, basert på folkesuverenitetsprinsippet. Samtidig bevarte Norge en kontinuitet på en rekke felter, innenfor det økonomiske, demografiske og sosialhistoriske området. Men *historien om Norge i 1814* har først og fremst vært knyttet til nasjonale og politiske forhold. Denne fortellingen har derfor blitt en historie om storpolitiske hendelser, opprøret mot freden i Kiel, Riksforsamlingen på Eidsvoll og dens sentrale aktører og Grunnloven. De viktigste spørsmålene har hele tiden vært: I hvor stor grad og hvor tidlig hadde det eksistert en nasjonalfølelse som styrte den historiske utviklingen i Norge? I fortellingen om 1814 har historikerne lagt vekt på det nasjonale nivået, og dermed medvirket til at det lokale og regionale perspektivet har forsvunnet eller blitt neddempet. Mange eidsvollsmenn er omtalt i nasjonale oppslagsverk, særlig de som tilhørte eliten. Representantene fra allmuen har ikke fått samme oppmerksomhet, men den lokalhistoriske litteraturen gir ofte supplerende informasjon.

Det dominerende nasjonale perspektivet kan også ha hatt en annen type påvirkningskraft på den lokalhistoriske litteraturen om tiden omkring 1814. Forfatterne kan ha tenkt at historien om 1814 først og fremst er en nasjonal historie, og at 1814 ikke har spilt noen viktig rolle i lokalt perspektiv. Kontinui-

tet var et mer tydelig trekk i lokalsamfunnet enn brudd. Embetsmennene styrte lokalsamfunnet som før, og det tok lang tid – til godt utpå 1800-tallet – før mange av de endringene som har stor betydning for folk flest, slo inn med betydelig kraft.

Tore Pryzers bok er en studie på individnivå av bøndene og andre som sto bak valget av eidsvollsmennene fra Oppland. Den er nyskapende og gir innsikt i viktige nettverk og politiske prosesser i én region. En skulle gjerne ha visst hvordan Pryzers funn kan passe med tilsvarende undersøkelser i andre fylker og regioner som på den tiden var mer preget av urbanisering og andre økonomiske og sosiale forhold enn Oppland. Mitt håp er at denne boka og andre historiske undersøkelser vil inspirere til slike studier – også etter at jubileumsåret er omme.

Knut Sprauten

Øystein Rian, *Sensuren i Danmark-Norge: vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814* (Oslo: Universitetsforlaget, 2014). 713 pp.

Censur er nøglebegrebet i bogens tittel, men det er undertitlen, som mere præcist indrammer emnet for Øystein Rians store bog. Ifølge lovgivningen efter reformationen måtte intet trykkes, før det havde været forelagt universitetet i København til censur og godkendelse. Denne forhåndscensur var central, men censuren var ikke alene om at bestemme vilkårene for offentlige ytringer i den lange periode, som Øystein Rian tager under behandling: fra reformationen til den dansk-norske helstats opløsning. 'Ordmagten' kalder han netværket af styringsinstrumenter, som regulerede og kontrollerede den offentlige brug af ord, skrift og først og fremmest tryk.

Værket spænder over 16 kapitler, som på forskellig måde forbinder kronologiske og te-

matiske fremstillinger. Efter en præsentation af Øystein Rians historiografiske kontekst følger en kort diskussion af vilkårene for offentlighed i europæisk perspektiv. Censuren i Danmark-Norge undersøges på baggrund af en generel præsentation af det politiske systems kontinuitet og dets forandringer i perioden. Myndighedernes kontrol af det trykte ord var integreret i hele bogtrykkets kommunikationskredsløb, hvilket Øystein Rian klarlægger i en gennemgang af bogtryk og boghandel i København. Avisernes vilkår analyseres i både Danmark og Norge. At norske forhold står til særlig undersøgelse er en modvægt over for den traditionelle vægtfordeling i periodens dansk-norske historieskrivning. Hertil kommer en række tematiske kapitler om kontrollen med og konflikter om teologiske tekster og religiøse strømninger samt religiøse grupper, hvor der er et særligt fokus på haugianerne. En undersøgelse af historieskrivningen i enevældens lænker afslutter disse temaer. Øystein Rian går også bag om vilkårene for offentlige ytringer ved at undersøge undersåtternes bønsskrivelser og klageskrivelser – supplikssystemet – og adgangen til at ytre sig gennem statens bureaukratiske institutioner. Til slut konkluderes på ordmagtens massive ensretning og ensretningens lange virkningshistorie i kapitlet "Den tunge arven".

Øystein Rian har skrevet en imponerende detaljerig og dog sammenfattende historisk syntese, hvor de overordnede problemformuleringer ikke tabes af syne på noget tidspunkt: "Opmærksomheden vil særlig være rettet mod det staten gjorde for å holde på sitt hegemoni. Dette måtte gjøres i form av en disiplinering, både i stort of smått: Kontroll og mikrokontroll vil derfor være tema for min framstilling – derfor er det også berettiget å ta i bruk et begrep som ensretning" (s. 63). Dette blik spærrer imidlertid undervejs i diskussionen af de mange emneområder flere gange for andre mulige synsvinkler og spørgsmål. Således kan kapitlet om "Københavns bokregime" tages frem